◊ Bányai János

Gulyás József jubileumára

Gulyás József költő 1937. február 14-én született Hajdújáráson, és most, születésének hetvenötödik évfordulóján két újabb kötetével, a Grafoprodukt Könyvkiadó kiadásában 2006-ban megjelent *Forradalom és nagymise* című, meg a költő kiadásában 2005-ben, száz példányban közreadott *Szegedi versek* címet viselő könyvekkel az asztalomon arra gondolok, hogy nagyon régen, valahol a múlt század ötvenes éveinek második felében ismertem meg Gulyás Józsefet, a korán elhunyt Dóró Sándor, a szintén eltávozott Torok Csaba és Torok Sándor meg Dudás Attila társaságában, a régi Szabadkán meg a még régebbi Palicson; itt-ott találkoztunk, erről-arról beszélgettünk, kéziratokat olvastunk, kézzel írott kéziratokat még, s akkoriban Gulyás József már kész költő volt, afféle, ahogyan később mondották róla, őstehetség, aki majd Bori Imre *A vajdasági ég alatt* (1960) című antológiájában mutatkozik be, versekkel és indulatosan megírt vallomással arról, hogy mit tart ő a költészetről, milyen szerepet szán a versnek, vagyis hogy mit vár el önmagától, mit tart saját versírása tétjének. Volt a szabadkai gimnáziumi években akkor egy hely, ahol szinte naponta megfordultunk, ott időnként találkoztunk is, a Városi Könyvtár földszinti pultja, amely mögött Zákány Antal állt, a költő és könyvtáros, aki nem csak a kért könyveket adta ki nekünk, maga is javasolt olvasnivalót, és aztán váltott is velünk egy-két szót, amiből az derült ki, ellenőrizte, elolvastuk-e a kért vagy kapott könyvet. Válaszainkat néha fejcsóválva nyugtázta.

Mondom, Gulyás József akkoriban már kész költő volt, ezenkívül keveset tudtam róla, azt azonban igen, hogy nehéz körülmények között élt Palics környékén. Meglepő, hogy most, két újabb könyvét forgatva, Gulyás régebbi verseire emlékszem, nem is konkrét versekre vagy verssorokra, hanem arra a benyomásra, amit akkoriban a versei tettek rám, arra voltaképpen, hogy már akkor a magányos, a magányába menekülő és onnan keményen ki-kiszóló költőt láttam, azt, aki mindent, ami körülveszi, részint

az alanyiság, részint pedig a képviselet felől fejez ki, miközben nem tartják fogva sem az elvárások, sem a már, talán József Attila kivételével, a befejezett életművek. Volt a verseiben valami elementáris, valami a mindig elégedetlen és ezért lázadó, odamondogató magányos magatartásából, amiről akkoriban még semmit sem tudtam, csak álltam előtte kicsit értetlenül, kicsit szorongva, kicsit elbűvölten.

Most a *Forradalom és nagymise* kötetben a *Mellékúton* című versnél időzök el: „Igen, én nem vagyok, / tudom, / főuton, / mellékúton vagyok, / mellékút / s mellékutas, / gödrös földút, / a gödrös földúton / utam / így futom, / de hiába, / amíg kifutom magam." – így a vers és benne Gulyás József költészetének helye fogalmazódik meg hazai költészetünk világában, az voltaképpen, hogy Gulyás nem követte az irodalomban és a költészetben éppen időszerűt, valamennyire kívül állt, kívül mindenképpen az irodalmi élet történésein, s ezt ő maga „mellékútnak" veszi, kívülállását határozza meg, ám ennek a „mellékútnak" és „mellékutasságnak" viszonylag szigorú szabályai vannak. Nemcsak azt jelenti, hogy valaki kívül áll, sok mindenen kívül lehet állni, hanem azt is jelenti, hogy ott, ahol áll, stabilan áll, megáll a maga lábán, mert hisz az igazában, hisz abban, hogy lehetséges a „gödrös földúton" is közlekedni, holott kétséges, hogy célba lehet-e érni. De hol van arra bizonyíték, hogy a „főút" célba visz? Van azonban a versnek egy fanyar íze is, valamennyire az önirónia határán, hiszen a „futom" meg a „kifutom magam" szembesítése arra figyelmeztet, hogy minden út egy irányba vezet, a „kifutom magam" felé, amit aligha lehet másként érteni. Szó szerint kell érteni, kár benne rejtett tartalmat keresni. Csak azt az öniróniától, de egyben a kifulladásba való belenyugvástól körülvett tapasztalatot kell rajta érteni, ami Gulyás József egész költészetének mozgatója, világlátásának alapélménye. Gulyás sohasem lépett le a mellékútról, sohasem tért rá a főútra, mindvégig megmaradt annál a korai világélménynél, ami alapvetően alanyi lírájának forrásvidéke, de amely ugyanakkor nem fosztja meg a költőt a beleszólás, az odaszólás, még a káromlás jogától sem. Ezért mondható Gulyás József lázadó embernek a maga alanyiságában. Ugyanebben a kötetben olvasható a *mint akit pofon vágtak* című vers: „tegnap ötkor – éppen egy regényt / fejeztem be épp / új tízsoros kisregényemet / tegnap ötkor hirtelen felébredtem / mint akit pofon vágtak – / tettem-e valami nagyot és bátrat / ha bűn volt mondtam-e nemet?" Egyetlen kisbetűvel címzett és ugyancsak kisbetűvel indított mondat a vers és benne részint a költő élethelyzete, részint pedig a külvilág szembesítése szólal meg, az az ellentét, amit az álomból sértetten a világra tekintő érzés hoz felszínre: hogy a költő állandó érvénnyel kérdez rá önmagára, hogy vajon mondott-e nemet, amikor az bűn volt. Hát Gulyás József nemcsak egyszer,

többször mondott nemet, hiszen alanyiságának egyik döntően fontos eleme éppen az ellentmondás, a tagadás, a nem-ek sorozata. Hogy tagadásra érettnek látta a világot, mégpedig nemcsak a maga kisvilágát, hanem a nagyvilágot is, nemcsak a bensőben megfogalmazódó történéseket, hanem a világ történéseit is, már első verseiben felismerhető volt, és ez benne rejlik az említett antológiában közölt vallomásban. Akkor a költészet „saját nyelvét" hozta szóba, s nem hagyott kétséget afelől, hogy a „saját nyelven" nem a metaforák és hasonlatok, nem a szóvirágok nyelvét, még csak nem is a mindennapitól eltérő és sajátossá tett nyelvet érti, hanem eszközként kezeli a nyelvet, „az emberiség és kultúrája érdekében" használt fegyverként. A költészetet az ekéhez hasonlítja, amely „a maga terén és lehetőségével alkot, művel, hasznosít", mert szerinte a költészet és az irodalom is ezt teszi. Fiatalos indulatosság működik ezekben a szavakban, később majd tompul ennek az indulatosságnak az éle, valamennyire ki is hűl a beléje szorult forróság, ám valami nem múlik el a fiatalság múlásával együtt, valami megmarad, megmarad az indulatot kiváltó odafigyelés saját és mások életére, nem utolsósorban a történelem történéseire. Már nem hisz abban, hogy a költészet sokat tehet „az emberiség és kultúrája" érdekében, már nem hisz abban, hogy a költészet szerepét az ekéjével lehet összevetni, viszont belátja, hogy a költészet, ha mást nem, legalább saját nyelvén szólalhat meg, tehát eltérhet és különbözhet, ami ha nem is tekinthető javító szándéknak, de az embernek a világban való jelenléte dokumentálásának mindenképpen. És így dokumentálja önmagát a világban: „Kanizsai út, Csurgó, Alsó-Ludas – / kiváncsi vándor, idetévedt utas, / csodát ne várj, csodát ne keress: / itt minden csoda / s a jövő, mint volt fillér, lukas" *(Hol minden csoda)*. Egy másik versben: „itt voltam én is / hol voltak / és vannak annyian / ó menynyien / hihetetlen / lehetetlen / tán nem álmodom? // ahol a láng ég / s az égő lángnak / hamvja van / itt voltam én is / vigasztalan / csodálkoztam / csodáltam / a tükröt és magam / itt voltam én / mint annyian / mint mindannyian" *(Itt voltam)*. Mit jelent a költő jelenléte a világban? Nem vár csodát, nem keres csodát, csupán „kiváncsi vándor" – itt most ismét előjön az út, a mellékút, a gödrös út a vándor képében – amiből más sem jön ki, csupán a jelenlét, a többség, a mindenség részeként az egyes ember, aki mellesleg még költő is, és tükröt tart maga elé, amiben a jövőt mint lukas fillért látja csupán. Végső leszámolás ez a korai reményekkel, részint a korai lázadó indulatokkal is, valamilyen elégikus beletörődés a helyrehozhatatlanba, az elmúlásba. Más nem marad hátra, csupán az „itt voltam én is" érzése meg tapasztalata, amiben azonban mégis felvillan talán a remény is, hiszen mint mindenki úgy volt itt a költő, és ha mindenki más, akkor ő is más lehet az iszonyatos mindenségben. Ezt így fogalmazta meg a *megy az*

ember című versében: „megy az ember: maga s a lába / elé bámul – / néha beleszagol a végtelenbe / és elájul". Persze, az utolsó sor nélkül erősebb lenne a vers, erősebb a maga elé bámuló ember képe, aki „néha beleszagol a végtelenbe", nem kellett hozzá még az ájulás ráadásként, de így is erős kép, annak az embernek a képe, aki állandó mozgásra ítéltetett, aki járja az utakat, mellékutakat főként, mint mindenki, és néha megtapasztalja, hogy mögötte és előtte a végtelen, aminek ő csupán kisebbik része, és ezért nem vár csodára, mert maga a tény, hogy „itt voltam" csoda egészében.

Gulyás József kései verseiben, amikor már rég leszámolt ifjúkori hevességével, az elégia felé nyitott, kései versei az elégikus belenyugvás érzelmi meg tapasztalati felhangjait mutatják. Még lázad persze, mert a lázadásról nem mondott le, de már nem, vagy csak egy-egy hírre reagálva lázad a világ ellen, a csalások és a háború ellen, a képmutatás és a hazugság ellen. Lázadása a létet ostromolja, a létezés nehézségeit veszi célba, mint a *Fölöttem csillag nem ragyog* című versében: „Gy. János, Irénke és Stefi, / én meg Gulyás József vagyok, / igaz, hiába / (ezt akárki meg sem értheti) / fölöttem csillag nem ragyog." József Attila köszön vissza ebben a kései versben, ebben a néhány soros kisregényben, József Attila, aki ifjúkorának is ihletője volt, és aki mindvégig biztos pont Gulyás József költészetében. József Attilában nem az elődöt, nem a követendő példát tiszteli, hanem azt, akire nehéz óráiban is támaszkodhat, akitől nem a verscsinálás módját sajátította el, hiszen a versírás nem is igazán jelent gondot számára, hanem a világlátás tapasztalatát. A T. Örök Csabának – tudjuk ki volt ez: az ifjúkori barát, a szabadkai gimnazista, akivel oly sok időt töltött együtt, Torok Csaba – ajánlott *Ember a hídon* című vers már ennek az elégikus hangvételnek a jegyében készült: „Záporozó, de még életlen / májusi fényben, / amely júniusra / bronzszobrot ver belőlem, / fönt a híd platóján, / mit csinálok? Semmit: / dolgozom – élek. / Fölöttem a vonuló felhők, / alattam az elfolyó élet." Ennél pontosabban talán nem is lehet kifejezni az egykor lázongó, soha semmibe bele nem nyugvó költő kései léttapasztalatát, amely tapasztalaton egyfelől átüt a fanyar önirónia felhangja, másfelől pedig az odamondás indulata, ami azonban már nem a külvilágot, nem a másik világát veszi célba, hanem önmagát, a semmittevést a hídon.

Utasi Csaba írta tartalmas és értő Gulyás-elemzésében (A költői eszmélés hosszú útja. *Tíz év után*. 1974. 83.), hogy „[n]incs még egy költőnk, aki olyan nagy magabiztossággal, a zsákutcába vezető tévhiteknek akkora ballasztjával indult volna útjára, mint Gulyás József, hogy aztán hosszadalmas kitérők és rendíthetetlen energiapazarlás után lassan-lassan átjárja versét a fény, s megörökítő eredményeket is tudjon felmutatni."

Az asztalomon álló két kései kötet legtöbb versét átjárja a fény, néhány darabja meg igazán megörökítő eredmény.